

Piotr Stawecki

Warmiacy i Mazurzy - kawalerowie Krzyża i Medalu Niepodległości

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 2-3, 307-315

1994

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Piotr Stawecki

Warmiacy i Mazurzy — kawalerowie Krzyża i Medalu Niepodległości

5 listopada 1930 r. ukazało się rozporządzenie prezydenta Rzeczypospolitej, Ignacego Mościckiego, którego art. 1 brzmiał: „Ustanawia się Krzyż Niepodległości i Medal Niepodległości celem odznaczenia osób, które zasłużyły się czynnie dla niepodległości Ojczyzny w okresie przed wojną światową lub podczas jej trwania oraz w okresie walk orężnych w latach 1918—1921, z wyjątkiem wojny polsko-rosyjskiej na obszarze Polski”¹. Krzyż i Medal Niepodległości nadawał prezydent Rzeczypospolitej na przedstawienie prezesa Rady Ministrów na podstawie wniosków Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości (art. 4). Krzyż Niepodległości zajmował wysokie miejsce w kolejności orderów i odznaczeń polskich — przed Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski, Medal Niepodległości zaś przed Srebrnym Krzyżem Zasługi (art. 6).

W dwa dni po ukazaniu się tego rozporządzenia ukonstytuował się dziesięcioosobowy Komitet Krzyża i Medalu Niepodległości. Przewodniczącym Komitetu został marszałek Józef Piłsudski; na jego zastępców wybrano Aleksandrę Piłsudską i Walerego Sławka, zaś na sekretarza generalnego Wacława Jędrzejewicza. Pozostałymi osobami wchodzącymi w skład Komitetu byli: Aleksander Prystor, Kazimierz Sosnkowski, Edward Rydz-Śmigły, Julian Stachiewicz, Adam Koc i Jan Kołłątaj-Szrednicki. Wszyscy oni otrzymali Krzyż Niepodległości z Mieczami, z wyjątkiem Kołłątaja-Szrednickiego, który otrzymał Krzyż Niepodległości².

Geneza Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości sięga połowy grudnia 1928 r. Powstała wówczas Główna Komisja dla odznaczeń za pracę niepodległościową udzielanych w dziesiątą rocznicę powstania państwa polskiego. Główna Komisja powołała początkowo dwadzieścia siedem komisji środowiskowych dla poszczególnych organizacji i działań ruchu niepodległościowego, poczynwszy od powstania roku 1863. Weterani powstań narodowych ze względu na to, że ich „szeregi z dnia na dzień przeredzała śmierć”, nagrodzeni mieli być w pierwszym rzędzie. W toku prac niektóre z komisji środowiskowych nie ukonstytuowały się, inne zostały rozwiązane; w wyniku tych zmian działały dwadzieścia trzy komisje³.

Wśród komisji środowiskowych istniała Komisja Ogólna, oznaczona najpierw numerem 30, później 22. Utworzenie tej komisji zaproponował 24 września 1929 r.

1 Dziennik Ustaw RP nr 75 z 5 XI 1930 r., poz. 591.

2 T. Wawrzyński, *Działalność Głównej Komisji Odznaczeniowej (1928—1930) i Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości (1930—1939)*, Studia i Materiały do Historii Wojskowości, 1985, t. 28, s. 233.

3 Były to: 1) Powstanie 1863 r., 2) Kilińcyzy, 3) Polska Partia Socjalistyczna, 4) Narodowy Związek Robotniczy, 5) Strajki szkolne, 6) Przygotowanie ruchu zbrojnego 1907—1914, 7) Związek Walki Czynnej — Związek Strzelecki, 8) Drużyny Strzeleckie, 9) Młodzież Narodowa, 10) Filarecja, 11) Legiony Polskie, 12) Polska Organizacja Wojskowa, 13) Akcja Kolarzy, 14) Liga Kobiet, 15) Pomoc żołnierzowi polskiemu, 16) Formacje polskie na Wschodzie, 17) Dywizja Syberyjska, 18) Armia Polska we Francji, 19) Powstanie Poznańskie, 20) Powstanie Górnosląskie, 21) Śląsk Cieszyński, 22) Komisja Ogólna, 23) Powstanie na Śląsku Cieszyńskim za Olzą — *ibidem*, s. 248.

sekretarz generalny Głównej Komisji Odznaczeniowej Wacław Jędrzejewicz. Przewodniczącym Komisji Ogólnej został pułkownik, następnie generał Jan Kołłątaj-Srzednicki. Jej członkami od lutego 1932 r. byli: Stanisław Zieliński, Jędrzej Moraczewski, Stefan Brzeziński, ppłk Bolesław Ostrowski, mjr Franciszek Pfeiffer oraz kpt. Wiktor Kaleciński, który pełnił obowiązki sekretarza⁴.

Komisja Ogólna Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości rozpatrywała wnioski odznaczeniowe członków różnych organizacji niepodległościowych, które — jako mniej znaczące — nie posiadały oddzielnych komisji. W celu opracowania wniosków poszczególnych organizacji utworzono w jej ramach kilka podkomisji: harcerstwa, ruchu ludowego, Komitetu Obrony Narodowej w Ameryce, tajnych organizacji 1880—1897 w Galicji, „Sokoła”, brazylijską i plebiscytu wschodniopruskiego⁵.

Sprawę powołania podkomisji do spraw plebiscytu na Warmii i Mazurach omówił przewodniczący Komisji Ogólnej Jan Kołłątaj-Srzednicki na posiedzeniu 1 grudnia 1931 r. Postanowiono wtenczas rozpatrzyć kwestię utworzenia tej podkomisji po zapoznaniu się z odpowiednimi materiałami i literaturą⁶. Daty utworzenia podkomisji nie udało się ustalić. Prawdopodobnie została ona powołana dopiero wiosną 1933 r. Świadczyć o tym mogą pierwsze odznaczenia Warmiaków i Mazurów pochodzące z 2 maja 1933 r. oraz treść załącznika do protokołu 86 posiedzenia Kapituły Krzyża i Medalu Niepodległości z 18 września 1933 r. Załącznik ten zawiera zasady przyznawania odznaczeń przez podkomisję oraz jej skład. Do podkomisji weszli dwaj członkowie Zarządu Głównego Zrzeszenia Rodaków z Warmii, Mazur i Ziemi Malborskiej Tadeusz Odrowski-Pomian i Paweł Sowa. W roku 1920 obaj byli członkami Warmińskiego Komitetu Plebiscytowego⁷.

W związku z tym, że rozporządzenie o ustanowieniu Krzyża i Medalu Niepodległości określało tylko ogólne kryteria nadawania odznaczeń, komisje środowiskowe opracowywały własne zasady, którymi miały się kierować przy rozpatrywaniu wniosków⁸. Tak też stało się w odniesieniu do działaczy niepodległościowych z Warmii i Mazur. Komisja Ogólna, w ramach której utworzono podkomisję plebiscytową, postanowiła, że odznaczenia mogli otrzymać tylko autochtoni, którzy już przed rokiem 1920 przyczyniali się do uświadomienia narodowego w Prusach Książęcych, a ich udział po stronie polskiej podczas plebiscytu był ukoronowaniem działalności narodowej. Odznaczenia nie należały się z racji samej działalności na rzecz plebiscytu. Plebiscyt i prace przedplebiscytowe odbywały się bowiem już po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w listopadzie 1918 r. Nie podlegały rozpatrzeniu przez podkomisję plebiscytową wnioski dla działaczy z innych dzielnic oraz urodzonych i zamieszkałych na terenie ziem prawobrzeżnych byłego obwodu rejencyjnego kwidzyńskiego.

Komisja Ogólna i podkomisja plebiscytowa uzasadniały swoje postanowienia tym, że działacze spoza Warmii i Mazur byli uświadomieni pod względem narodowym, a ich praca nie napotykała na takie trudności, jak to miało miejsce w przypadku autochtonów. Komisja uznała też potrzebę stosowania mniejszych wymagań w stosunku do rodowitych Mazurów i Warmiaków przy określaniu stopnia ich zasług niż w odniesieniu do działaczy z pozostałych terenów byłej dzielnicy pruskiej. Komisja motywowała to dwoma względami: po pierwsze „katastrofalnym stanem uświadomienia narodowego” na Warmii, a jeszcze bardziej na protestanckich Mazurach, po drugie szykanami i więzieniem

4 Ibidem, s. 225—237.

5 Ibidem, ss. 237—238.

6 Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), I. 394. I. 4, Protokół z 30 posiedzenia Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości (KKiMN) z 1 XII 1931 r.

7 CAW, I. 394. I. 10, Załącznik do 86 protokołu posiedzenia KKiMN z 18 IX 1933 r.

8 Por. T. Wawrzyński, op. cit., s. 239.

za przyznawanie się przed 1914 r. do polskości, a podczas plebiscytu roku 1920 utratą mienia i życia⁹.

Zainspirowany artykułem Tadeusza Wawrzyńskiego o *Działalności Głównej Komisji Odznaczeniowej i Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości* sięgnąłem do *Słownika biograficznego Warmii, Mazur i Powiśla XIX i XX wieku (do 1945 roku)* Tadeusza Orackiego. *Słownik* ten uwzględnia dwadzieścia osiem osób odznaczonych Krzyżem i Medalem Niepodległości, w tym: Tadeusza Odrowskiego i Mieczysława Rogalskiego-Dzierżkayra — Krzyżami Niepodległości z Mieczami; ks. Walentego Barczewskiego, Jana Jagielko-Jaergertala, Bohdana Jałowickiego, Bogumiła Labuscha, Bogumiła Linkę, Jana Niemierskiego, Józefa Wydorskiego, Ludomira Wysockiego — Krzyżami Niepodległości; Franciszka Brose, Józefa Czyżewskiego, Stanisława Gąsowskiego, Konrada Gehrmana, Feliksa Glocha, Stanisława Głuskiego, Roberta Kożuszniaka, Henryka Lewandowskiego, Jana Lipperta, Jana Mojkowskiego, Wojciecha Mondrego, Antoniego Neumanna, Karola Pentowskiego, Piotra Połomskiego, Pawła Sowę, Alojzego Śliwę, Brunona Świtalskiego i Józefa Wyzlica — Medalem Niepodległości.

Autor *Słownika* nie podał jednak, skąd zacerpnął informacje o odznaczeniu wymienionych przez siebie osób. Dotarłem więc do wniosków odznaczeniowych Krzyża i Medalu Niepodległości przechowywanych w Centralnym Archiwum Wojskowym. Konfrontacja źródeł archiwalnych ze *Słownikiem* Tadeusza Orackiego wprowadza pewne korekty do wiedzy o osobach odznaczonych.

Pierwszymi Warmiakami i Mazurami, na których Komisja Ogólna 18 września 1933 r. wystąpiła z wnioskiem o pośmiertne odznaczenie Krzyżami Niepodległości, byli: Bogumił Linka, Bogumił Labusch i ks. Walenty Barczewski.

Bogumił Linka (1865—1920), ur. we wsi Górki, pow. Szczytno, działacz ruchu ludowego na Mazurach, współzałożyciel Mazurskiej Partii Ludowej, członek delegacji mazurskiej do Paryża na konferencję pokojową, śmiertelnie pobity przez bojówkę niemiecką w czasie wiecu w Szczytnie, zmarł 29 marca 1920 r. Komisja motywując swój wniosek stwierdziła, że Linka zginął w walce o polskość.

Bogumił Labusch (1860—1919), ur. w Hożębarku (Labuszewo), pow. Szczytno, chłop, ewangelik, zmarł w lutym 1919 r. Według opinii Stanisława Zielińskiego, załączonej do wniosku o przyznanie Krzyża Niepodległości, był „uświadomiony narodowo, w sile wieku rozpoczął pracę dla polskości na Mazowszu pruskim, był najwybitniejszym działaczem narodowym na Mazurach ostatnich lat trzydziestu. W 1898 r. współtwórca wraz z śp. Zenonem Lewandowskim Mazurskiej Partii Ludowej, przeprowadził agitację wyborczą do Reichstagu za Z. Lewandowskim, uzyskując 45% głosów za kandydatem polskim. W 1906 r. Labusch był kandydatem polskim do Reichstagu. Śmierć nie pozwoliła mu wziąć udziału w plebiscycie”. Zdaniem Komisji Ogólnej Labusch był „długie lata widoczną głową ruchu narodowego polskiego na Mazurach, rzadkim typem chłopca o niespotykanej na Mazurach odwadze cywilnej”¹⁰. Krzyż Niepodległości przyznano mu zarządzeniem prezydenta RP z 9 października 1933 r., ogłoszono w Monitorze Polskim nr 235 z 12 października 1933 r., poz. 255, s. 2.

Charakterystyczne było to, że Komisja Ogólna uznała za stosowne niepolssczenie imion Linki i Labuscha i pozostawienie ich brzmienia niemieckiego — Gottlieb. Komisja tłumaczyła to faktem, że Mazur nie rozumie, co oznacza Bogumił. Nawet dla świadomego Mazura „Bogumił” było czymś sztucznym. Labusch tylko w gronie Polaków z innych dzielnic przedstawiał się jako Bogumił. Ośmieszyłby się, gdyby wobec sąsiada prezentował się jako Bogumił¹¹.

9 CAW, I. 394. I. 10, Załącznik do 86 protokołu posiedzenia KKiMN.

10 Ibidem.

11 Ibidem.

Walenty Barczewski (1856—1928), ur. w Jarotach, pow. Olsztyn, ksiądz katolicki, działacz narodowy, polityczny i oświatowy, członek sejmku powiatowego w Olsztynie, delegat na Sejm Dzielnicowy w Poznaniu, prezes polskiej Rady Ludowej na Warmii w Olsztynie, członek Warmińskiego Komitetu Plebiscytowego. Według Komisji Ogólnej ksiądz Barczewski był „odpowiednikiem” Labuscha na Warmii¹².

Kolejnym Warmiakiem, który otrzymał Krzyż Niepodległości, był zapewne Jan Niemierski, pseud. Kasperski (1886—1941), ur. w Butrynach, pow. Olsztyn. Od 1918 r. współpracował z Polską Organizacją Wojskową, a później pełnił służbę w 6 pułku piechoty Legionów. Po odbyciu specjalnego przeszkolenia w Warszawie, 15 lutego 1920 r. jako kapitan Wojska Polskiego został mianowany komendantem naczelnym Straży Mazurskiej, konspiracyjnej organizacji wojskowej stanowiącej przeciwwagę dla organizacji niemieckich. Po plebiscycie otrzymał misję utworzenia pułku warmińsko-pomorskiego, której jednak — wskutek letniej kontrofensywy Armii Czerwonej na Warszawę — nie zdołał zrealizować¹³. Wniosek o przyznanie mu Krzyża Niepodległości w aktach Centralnego Archiwum Wojskowego nie zachował się. Nie wiadomo więc, kiedy i kto wystąpił o to odznaczenie oraz jakie były motywy wystąpienia. Jednak z akt personalnych ppłk. Niemierskiego wynika, że takie odznaczenie zostało mu przyznane.

Informacja Tadeusza Orackiego zawarta w *Słowniku biograficznym Warmii, Mazur i Powiśla* jakoby Tadeuszowi Feliksowi Odrowskiemu, pseud. Pomian (1891—1957), ur. w Chełmnie, przyznano Krzyż Niepodległości z Mieczami jest nieprawdziwa. Z akt Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości wynika jednoznacznie, że wniosek o przyznanie mu tego odznaczenia został odrzucony. Tadeuszowi Odrowskiemu zarządzeniem prezydenta RP z 16 marca 1933 r. przyznano Krzyż Niepodległości. Informacja o tym została ogłoszona w Monitorze Polskim nr 63 z 17 marca 1933 r. Komitet zgodził się na to odznaczenie „Za wybitne zasługi w pracy niepodległościowej przed i podczas wojny oraz organizacyjne i bojowe podczas Powstania Wielkopolskiego”. Inne dane źródłowe do wniosku podają, że Tadeusz Odrowski pracę niepodległościową rozpoczął jako uczeń gimnazjum w Chełmnie. Od 1906 do 1912 należał do tajnego Towarzystwa Tomasza Zana. W Chełmnie w 1919 r. wstąpił także do Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. W 1918 r. zaprezentował Powiśle na Sejmie Dzielnicowym w Poznaniu. Brał udział w powstaniu wielkopolskim. Należał do tajnej Organizacji Wojskowej Pomorza, przygotowującej powstanie zbrojne. Skazany przez niemiecki sąd wojskowy na osiem lat więzienia za zdradę stanu, zbiegł z Kamionki pod Kwidzynie, utracił swój majątek ziemski. W styczniu 1920 r. został komisarzem plebiscytowym w Kwidzynie przy Międzynarodowej Komisji Alianckiej, a później attaché Międzynarodowej Komisji Granicznej. Podczas plebiscytu sformował — według własnoręcznego życiorysu — „polską straż w sile 500 ludzi” oraz zakładał szkoły i różne towarzystwa. Później został prezesem Zrzeszenia Rodaków z Warmii, Mazur i Ziemi Malborskiej. Był też członkiem Podkomisji Pomorskiej Krzyża i Medalu Niepodległości.

Duże wątpliwości budzi informacja zamieszczona w *Słowniku* T. Orackiego o przyznaniu Krzyża Niepodległości z Mieczami Mieczysławowi Rogalskiemu-Dzierżykrayowi. Nazwisko to nie występuje w kartotece odznaczonych Krzyżem i Medalem Niepodległości. Ponadto przyznanie tak wysokiego odznaczenia osobie, która nie była urodzona w Prusach Wschodnich i nie działała tutaj przed I wojną światową i w okresie plebiscytu, wydaje się mało prawdopodobne. Być może Rogalski-Dzierżykray otrzymał

¹² Ibidem.

¹³ Por. *Polski słownik biograficzny*, t. 22, ss. 796—797.

odznaczenie, ale niższej klasy i za działalność niepodległościową, jaką prowadził podczas I wojny na Lubelszczyźnie w Polskiej Organizacji Wojskowej i w harcerstwie¹⁴.

Medal Niepodległości przyznano dużej grupie działaczy; byli wśród nich: Stanisław Gąsowski (1881—1949), ur. w Chełmży, pow. Toruń. Doktor filozofii, działacz społeczny polityczny. W gimnazjum w Chełmnie należał do tajnej organizacji filomatów. W 1911 r. nabył w Augustowie, pow. Szczytno, majątek ziemski. Tutaj rozpoczął pracę społeczną przy zakładaniu kółek rolniczych, w Banku Mazurskim w Szczytnie oraz budzeniu ducha narodowego wśród Mazurów. Podczas plebiscytu 1920 r. był przewodniczącym Wydziału Rad Ludowych na Mazurach i delegatem Rady Ludowej przy landracie pruskim w Szczytnie. Utrzymywał kontakty z Komitetem Plebiscytowym w Warszawie i Podkomitetem w Olsztynie. Należał do najwybitniejszych działaczy na Mazurach. Wskutek prześladowań Niemców po plebiscycie zmuszony był do opuszczenia Mazur. Płk dypl. Kazimierz Głabisz, przewodniczący komisji „Powstanie Poznańskie”, opiniując wniosek o przyznanie dr. Stanisławowi Gąsowskiemu Krzyża Niepodległości, napisał: „Za wybitną pracę niepodległościową na Pomorzu, w szczególności za pracę w Towarzystwie Tomasza Zana i akcję na terenie plebiscytowym na Mazurach zasługuje na Krzyż Niepodległości”. Gąsowski zarządzeniem prezydenta RP z 27 czerwca 1938 r., ogłoszonym w Monitorze Polskim z 5 sierpnia 1938 r., poz. 323, s. 9 został odznaczony Medalem Niepodległości.

Konrad Gehrman, ur. w 1887 r. w Tywężach, pow. Sztum. Podczas plebiscytu był kierownikiem obwodowym i członkiem polskiej komisji wyborczej w Prabutach i okolicy. Stwierdził fałsze wyborcze i został wyrzucony z lokalu przez policję niemiecką. Odtąd był ciągle szykanowany w najbrutalniejszy sposób. W czerwcu 1920 r. bojówka niemiecka napadła na niego w pociągu jadącym z Iławy do Prabut, chcąc mu wykluć oczy. Pobity zbiegł do domu i jedynie dzięki interwencji oficera francuskiego nie został przez Niemców zlinczowany. Medal Niepodległości przyznano mu zarządzeniem prezydenta RP z 2 maja 1933 r., ogłoszonym w Monitorze Polskim nr 102 z 21 maja 1933, poz. 123, s. 2.

Jan Lippert (1877—1951), ur. w Klonie, pow. Szczytno. Dziennikarz, redaktor „Głosu Robotnika” w Toruniu, uczestnik zebrania założycielskiego komitetu niesienia pomocy uchodźcom z terenów plebiscytowych. Według opinii prezesa Zarządu Głównego Zrzeszenia Rodaków z Warmii, Mazur i Ziemi Malborskiej, Tadeusza Odrowskiego i sekretarza Pawła Sowy, Lippert brał udział w życiu politycznym od 1903 r. w związku z kandydaturą Zenona Lewandowskiego do parlamentu Rzeszy. Współpracował z B. Linką, B. Labuschem i J. Zapatką. Według własnoręcznego życiorysu, w latach 1912—1914 współpracował przy redagowaniu „Mazura”. W 1918 r. był działaczem społecznym pracującym wśród wychodźstwa polskiego w Westfalii i Nadrenii. Wezwany przez Komitet dla spraw Mazurskich Plebiscytowych w Poznaniu, działał od 1 czerwca do 15 sierpnia 1919 r. na Mazurach jako wywiadowca i agitator plebiscytowy, za co został aresztowany i postawiony przed sąd wojenny. Po zwolnieniu z więzienia ograniczył swą działalność do współpracy z redakcją „Mazura”. 20 marca 1920 r. uczestniczył w delegacji w sprawie Pomorza u Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego. Był jednym z założycieli Rady Pomorskiej. Podczas ofensywy Armii Czerwonej latem 1920 r. werbował ochotników do Wojska Polskiego. Odznaczony został Medalem Niepodległości zarządzeniem prezydenta RP z 16 marca 1937 r., ogłoszonym w Monitorze Polskim nr 64 z 19 marca 1937 r., poz. 44, s. 14 (legitymacja nr 30/1903).

Jan Majkowski (1891—1978), ur. w Opaleniu koło Szczytna. Mazurski działacz polityczny i oświatowy. Po powrocie z niewoli rosyjskiej, w końcu 1918 r. rozpoczął

¹⁴ Por. T. Oracki, *Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla XIX i XX wieku (do 1945 roku)*, Warszawa 1983, s. 270.

działalność na rzecz połączenia Mazur z Polską. Występował na wiecach niemieckich, podczas których bronił praw polskich, uświadamiał Mazurów o ich polskim pochodzeniu. W następstwie tej działalności musiał szukać schronienia na terytorium Rzeczypospolitej. Jesienią 1919 r. uczestniczył w kursach zorganizowanych przez Mazurski Komitet Plebiscytowy w Warszawie, który przygotowywał ludzi do pracy plebiscytowej, oraz w dwumiesięcznym kursie dokształcającym dla nauczycieli szkół powszechnych. Podczas plebiscytu był kierownikiem okręgowym, członkiem zarządu Związku Mazurskiego, członkiem Polskiego Biura Informacyjnego oraz zastępcą przewodniczącego Powiatowej Komisji Plebiscytowej w Szczytnie. Po zakończeniu akcji plebiscytowej został mianowany przez Komisarza Plebiscytowego członkiem Komisji Obywatelsko-Likwidacyjnej sprawującej pieczę nad majątkiem Rządu Polskiego na Mazurach. Zastępował wówczas niejednokrotnie Kazimierza Jaroszyka w redakcji „Mazura” oraz w Banku Mazurskim. W listopadzie 1920 r. zmuszony był opuścić Mazury, osiadł w Działdowie, gdzie prowadził nadal pracę uświadamiającą wśród Mazurów. Odznaczony został Medalem Niepodległości zarządzeniem prezydenta RP z 9 października 1933 r., poz. 255, s. 3.

Wojciech Mondry (1887—1969), ur. w Botowie koło Biskupca na Warmii, ksiądz katolicki. Po ukończeniu w 1907 r. w Poznaniu gimnazjum im. Marii Magdaleny powrócił do „Prus Wschodnich, uważając za swój obowiązek narodowy poświęcić swe siły ludowi polskiemu w Prusach Wschodnich, pozbawionemu inteligencji polskiej i zatracającemu z tego powodu swą polskość”. Jako wikariusz polskiej parafii w Barczewku został usunięty na żądanie władz pruskich przez biskupa warmińskiego. Objął wówczas obowiązki wikariusza i prefekta w Królewcu „poświęcając tu również, wedle możliwości swe siły sprawie polskiej”. W czerwcu 1919 r., wskutek doniesień policji pruskiej, która wysledziła działalność polską księdza Mondrego, został wysiedlony z Królewca. Pracował wówczas w Biskupcu w warmińskim obwodzie plebiscytowym i brał udział w polskiej pracy plebiscytowej. Płk dypl. Kazimierz Głabisz, przewodniczący komisji „Powstanie Poznańskie”, opiniując wniosek o przyznanie księdzu Mondremu Medalu Niepodległości napisał: „Za wybitną pracę niepodległościową przed 1914 r. na obczyźnie oraz za pracę niepodległościową na Warmii”. Odznaczony został Medalem Niepodległości zarządzeniem prezydenta RP z 27 czerwca 1938 r., ogłoszonym w Monitorze Polskim nr 177 z 5 sierpnia 1938 r., poz. 323, s. 14.

Antoni Neumann (1901—1974), ur. we wsi Ruś, pow. Olsztyn, nauczyciel. Już jako chłopiec brał udział w ruchu polskim, był sekretarzem Towarzystwa Ludowego, członkiem Towarzystwa Śpiewu i „Sokoła”. W Olsztynie ukończył plebiscytowy kurs przygotowawczy, po czym był kurierem w Komitecie Plebiscytowym. Po 11 lipca 1920 r. został zmuszony przez Niemców do opuszczenia terenu Prus i schronił się w Polsce. Wstąpił jako ochotnik do Wojska Polskiego i walczył na froncie wschodnim. Odznaczony został Medalem Niepodległości zarządzeniem prezydenta RP z 16 marca 1937 r. ogłoszonym w Monitorze Polskim nr 64 z 19 marca 1937 r., poz. 45, s. 1 (legitymacja nr 25204).

Alojzy Śliwa (1885—1969), ur. w Skajbotach na Warmii. Według opinii komisarza plebiscytowego Komitetu Mazurskiego, Antoniego Beaupré i posła na Sejm, naczelnika Wydziału Agitacyjnego Komitetu Mazurskiego, Władysława Herza, wystawionej 31 lipca 1920 r., Śliwa był etatowym pracownikiem Komitetu Mazurskiego. Brał czynny udział od 1 marca 1920 r. w pracach plebiscytowych w charakterze kierownika okręgowego powiatu szczycieńskiego. Podczas kampanii plebiscytowej niejednokrotnie był narażony na utratę życia. Był korespondentem „Gazety Olsztyńskiej” i pisał wiele felietonów w gwarze warmińskiej. Terrorysty niemieccy zmusili go do opuszczenia Warmii i przenie-

sienia na terytorium Polski. Nie zaniechał tutaj swej działalności i nadal pracował nad budzeniem świadomości wśród Warmiaków za kordonem, pisał wiersze nacechowane tęsknotą emigranta. Odznaczony został Medalem Niepodległości zarządzeniem prezydenta RP z 9 listopada 1933 r., ogłoszonym w Monitorze Polskim nr 258 z 9 listopada 1933, poz. 276, s. 4.

Brunon Świtalski (1884—1970), ur. w Tychnowcach, pow. Kwidzyn. Kierownik sekcji propagandowej Rady Ludowej w Sztumie (1919), prezes Towarzystwa Młodzieżowego „Jedność”, członek mieszanej Komisji Plebiscytowej nadzorującej głosowanie. Według Tadeusza Odrowskiego Świtalski należał do najwybitniejszych Polaków w powiecie sztumskim, który swoją działalnością przyczynił się do zdobycia poważnej liczby głosów polskich. Na akcję plebiscytową nie szczędził własnych środków materialnych. Był czynny bezinteresownie, przez co narażał się Niemcom. Po plebiscycie, przed zemstą Niemców był zmuszony uchodzić do Polski. „Twardy nieustraszony charakter i typ prawdziwego Polaka — bojownika o niepodległość Polski”. W Tczewie zamieszkał w 1922 r., był prezesem tczewskiego koła Zrzeszenia Rodaków z Warmii, Mazur i Ziemi Malborskiej oraz członkiem wielu innych towarzystw. Odznaczony został Medalem Niepodległości zarządzeniem prezydenta RP z 19 czerwca 1938 r., ogłoszonym w Monitorze Polskim nr 140 z 22 czerwca 1938 r., poz. 245, s. 6.

Józef Wydorski (1897—1984), pseud. Hans Neumann, ur. w Frejtach (Siedliska) koło Pasmia. Podczas I wojny światowej wcielony do armii niemieckiej, w której uzyskał stopień sierżanta; został ciężko ranny. W 1918 wstąpił do Polskiej Organizacji Wojskowej i został skierowany do pracy wywiadowczej. W marcu 1919 r. zwolniony z Wojska Polskiego jako inwalida. Od 1 września 1919 r. do 1 kwietnia 1920 r. uczęszczał na II kurs przygotowawczy pomocniczych sił nauczycielskich zorganizowany przez Radę Ludową w Olsztynie, „by móc poznać język i dzieje Polski”. W 1937 r. pisał w życiorysie do Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości w Warszawie, że „działał nie z chęci zysku, ale z pobudek czysto ideowych, które mi zostały wszczepione przez rodziców, którzy byli Polakami i mnie wychowywali w duchu polskim”. W maju 1920 r. aresztowany w Welawie jako szpieg, został osadzony w tamtejszym więzieniu. W życiorysie pisał: „W ciągu przeszło rocznego pobytu w więzieniu byłem maltretowany przez władze więzienne i personel w sposób wprost nieludzki”. Zwolniony 19 maja 1921 r. na mocy polsko-niemieckiego porozumienia o wymianie więźniów politycznych. Płk J. Głabisz opiniując wniosek o przyznanie Wydorskiemu Medalu Niepodległości napisał: „Za pracę niepodległościową (POW) na Mazurach, odcierpianą karą więzienną (1 rok) i zasługi w pracy wywiadowczej”. Odznaczony został Medalem Niepodległości zarządzeniem prezydenta RP z 9 października 1933, ogłoszonym w Monitorze Polskim nr 235 z 12 października 1933, poz. 255, s. 4.

Odznaczony Medalem Niepodległości zarządzeniem prezydenta RP z 3 czerwca 1933 r., ogłoszonym w Monitorze Polskim z 9 czerwca 1933 r. poz. 172, s. 3, został również Józef Czyżewski (1857—1935), ur. w Widlicach, pow. Gniew. We wniosku o to odznaczenie stwierdzono, że był to działacz narodowy i niepodległościowy, który „całe swoje życie poświęcił krzewieniu ducha polskiego na Pomorzu, a szczególnie na Kaszubach”; a więc nie działał na terenach plebiscytowych. Podobne wątpliwości odnoszą się do Piotra Polomskiego (1898—1979), ur. w Straszewie, pow. Sztum. Odznaczony on został Medalem Niepodległości zarządzeniem prezydenta RP z 9 grudnia 1933 r. Z powodu braku akt trudno stwierdzić, czy był on nagrodzony za współpracę z wydziałem propagandy Warmińskiego Komitetu Plebiscytowego, czy też za działalność w Organizacji Wojskowej na Pomorzu.

Zupełnie jasne wydaje się odznaczenie Medalem Niepodległości Roberta Kożuszniaka (1885—1965), ur. w Karwinie na Śląsku Cieszyńskim. Był on pedagogiem i działaczem

społecznym na tamtym terenie i z tego powodu, a nie za plebiscyt na Warmii i Mazurach został odznaczony.

Pułkownik Wojska Polskiego Ludomir Wysocki, ur. w 1895 r. w Żytomierzu został odznaczony Medalem Niepodległości zarządzeniem prezydenta RP z 23 grudnia 1933 r., a nie Krzyżem Niepodległości, jak stwierdza Tadeusz Oracki. Jego życiorys zamieszczony w *Słowniku biograficznym Warmii, Mazur i Powiśla* wskazuje przy tym, że nagrodzenie to nie miało związku z akcją plebiscytową. Brak wniosku w zespole akt Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości uniemożliwia jednak definitywną odpowiedź w tym względzie.

W kartotece odznaczonych Krzyżem i Medalem Niepodległości przechowywanej w Centralnym Archiwum Wojskowym brak wniosków na następujące osoby wymienione przez Tadeusza Orackiego: Jana Jagielko-Jaergertala (Jaegerthala) (1884—1942), ur. w Leleszkach, pow. Szczytno, działacza mazurskiego, sekretarza Mazurskiego Związku Ludowego; Henryka Lewandowskiego, ur. w 1899 r. w Szczepankowie, pow. Mogilno, przebywającego w Olsztynie w charakterze referenta kulturalno-oświatowego i tłumacza francusko-niemiecko-angielskiego w Warmińskim Komitecie Plebiscytowym; Karola Pentowskiego (1883—1965), ur. w Klonie, pow. Szczytno, kierownika okręgowego Mazurskiego Komitetu Plebiscytowego w Wielbarku, uczestnika kursów dla działaczy mazurskich, pobitego, szykanowanego i aresztowanego przez Niemców; Pawła Sowy, ur. w 1897 r. w Kieźlinach pod Olsztynem, pracownika Warmińskiego Komitetu Plebiscytowego w Olsztynie. Nie oznacza to, że działacze ci nie zostali nagrodzeni za działalność podczas plebiscytu na Warmii i Mazurach w roku 1920; być może ich kartoteki zaginęły podczas II wojny światowej.

Nie zachowały się również wnioski na Feliksa Gloeha (1885—1960), ur. w Warszawie, księdza Kościoła ewangelicko-augsburskiego; Bohdana Jałowickiego, ur. w 1897 r. w Wilnie, konsula polskiego w Olsztynie w latach 1936—1939; Stanisława Głuskiego (1895—1972), ur. w Kijowcu, pow. Biała Podlaska, legionisty, od 1932 r. konsula, kierownika Konsulatu Generalnego Rzeczypospolitej w Królewcu. Ci trzej, jak wynika z życiorysów zamieszczonych w *Słowniku biograficznym Warmii, Mazur i Powiśla*, nie brali udziału w plebiscycie roku 1920 i z tej racji wątpliwe jest, czy byli dla nich wystawione wnioski o odznaczenia. Ponadto żaden z nich nie był autochtonem, co stanowiło warunek nagrodzenia.

Nie odznaczono wymienionych w *Słowniku* działaczy plebiscytowych: Franciszka Brose (1897—1966), ur. w Sztumie oraz Józefa Wyżlica (1892—1973), ur. w Czerlinie, pow. Ostróda. Złożone na nich wnioski o przyznanie medali Komitet Krzyża i Medalu Niepodległości odrzucił.

Dziś z perspektywy niemal siedemdziesięciu pięciu lat od daty plebiscytu na Warmii, Mazurach i Powiślu wypada przypomnieć tę kilkunastoosobową grupę Warmiaków, Mazurów i Powiślaków — kawalerów Krzyża i Medalu Niepodległości. Mimo terroru pruskiego podjęli oni walkę o niepodległość ziem, na których się urodzili. Byli to ludzie różnych zawodów i w różnym wieku. Łączyło ich jedno, uważali się za synów Polski. I choć na tle ponad 88 tys. odznaczonych przyznanych bojownikom o niepodległość z innych regionów Polski¹⁵ było to niewiele, to jednak należy zauważyć, że Komitet Krzyża i Medalu Niepodległości pamiętał o garstce śmiałków z Warmii i Mazur i nagrodził ich w kilkanaście lat od wydarzeń plebiscytowych.

¹⁵ Szerzej zob. T. Wawrzyński, op. cit., s. 248.

ERMLÄNDER UND MASUREN
— RITTER DES KREUZES UND DER MEDAILLE FÜR UNABHÄNGIGKEITS

Zusammenfassung

Am 5. November 1930 führte der Präsident der Republik Polen, Ignacy Mościcki, das Kreuz der Unabhängigkeit und die Medaille der Unabhängigkeit ein. Damit sollten Personen ausgezeichnet werden, die sich um die Unabhängigkeit des Vaterlandes vor dem Weltkrieg oder während der Dauer der Waffenkämpfe in den Jahren 1918—1921, außer des polnisch-russischen Krieges, aktiv verdient gemacht haben. Das Unabhängigkeitskreuz nahm einen hohen Rang in der Reihenfolge der Orden und Auszeichnungen ein, vor dem Offizierskreuz des Ordens der Weidergeburt Polens, dagegen die Unabhängigkeitsmedaille vor dem Silbernen Verdienstkreuz. Der Vorsitzende des aus 10 Personen bestehenden Komitees des Unabhängigkeitskreuzes und -medaille war Marschall Józef Piłsudski. Die Auszeichnungsanträge wurden von einer Umweltskommission bearbeitet und diese bestimmte dann welche Personen so eine Auszeichnung erhalten sollten. Im Frühjahr 1933 entstand wahrscheinlich eine Unterkommission des ostpreussischen Plebizits. Zum Ausschuß gehörten zwei Mitglieder des Hauptvorstandes des Verbandes der Einheimischen aus Ermland, Masuren und Marienburger Gegend: Tadeusz Odrowski-Pomian und Paweł Sowa. Man beschloß, daß Auszeichnungen nur Autochtonen erhalten können, die vor 1920 zum Nationalbewußtsein beitrugen; ihre Teilnahme auf der polnischen Seite während des Plebizits war die Krönung ihrer nationalen Tätigkeit. Tadeusz Oracki erwähnt 28 Personen mit der Verleihung des Kreuzes und Medaille der Unabhängigkeit (vergl. Namen auf S. 309) im *Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla XIX i XX wieku (do 1945 roku)* [biographischen Wörterbuch Ermlands, Masuren und Weichselgebiets im XIX. und XX. Jh. bis 1945]. Die Konfrontation des Biographischen Wörterbuchs mit archivalischen Quellen aus dem Zentralen Militärarchiv führte zu gewissen Korrekturen. Postumale erhielten das Unabhängigkeitskreuz Pfarrer Walenty Barczewski, Bogumił Labusz und Bogumił Linka. Dieses Kreuz erhielt auch Jan Niemierski und Tadeusz Odrowski. Die Unabhängigkeitsmedaille wurde folgenden Aktivisten verliehen: Konrad Gehrmann, Jan Lippert, Jan Majkowski, Wojciech Mondry, Antoni Neumann, Alojzy Śliwa, Brunon Świtalski, Józef Wydorski, sowie Józef Czyżewski (aus dem Kreis Gniew) und Piotr Polomski (aus dem Kreis Sztum). Was die übrigen Personen betrifft, die Oracki erwähnte, kann man Zweifel hegen, und das deshalb, weil ihre Tätigkeit in keinem Zusammenhang stand mit der Plebizitaktion in Ermland und Masuren (Robert Kozusznik, Ludomir Wysocki, Stanisław Głuski, Feliks Gloeh). Im Zentralen Militärarchiv sind keine Auszeichnungsanträge erhalten geblieben für: Jagielko-Jaegertal, Henryk Lewandowski, Karol Pentowski, Paweł Sowa. Es kann sein, daß die Akten während des II. Weltkrieges verloren gegangen sind.